

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش کلام و عقاید

عنوان:

تحلیل رتبه امامت در آیه ابتلی

(آیه 124 سوره بقره)

استاد راهنما: حجت الاسلام و المسلمین دکتر فتح الله نجارزادگان

استاد مشاور: حجت الاسلام و المسلمین دکتر رضا برنجکار

دانشجو:

فاطمه خان صنمی

اسفند ماه 1391

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده
علوم حدیث است»

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس بی‌کران خداوندی را سزااست که این کمترین را در مسیر دانش‌آموزی علوم دینی قرار داد و در دامن پدر و مادری نهاد که بذر ارادت و محبت اهل‌بیت را در وجودم افشانند و آن را با مهر و ولایت خاندان عصمت و طهارت پرورش دادند.

همچنین تشکر می‌کنم از زحمات مادرم که در طول زندگی مشمول لطف مادرانه‌اش بودم و از پدرم که همواره دستگیر و استاد راهنمایم بوده و خواهد بود.

و نیز از اساتید بزرگوار راهنما و مشاور آقای دکتر نجارزادگان و آقای دکتر برنجکار و سایر اساتید دانشگاه قرآن و حدیث که یافته‌ها و تجربیات خود را بی‌دریغ در اختیار گذاشتند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

تقدیم

به امید آنکه این نوشته‌ی ناچیز که در دفاع از مقام و مرتبت امامت نگاشته شده، مورد قبول سبط اکبر، امام حسن مجتبی⁷ قرار گیرد. این انتظار هر چند بزرگ و گستاخی است اما نزد کریمان و سالار کرم انتظاری مأمول است.

چکیده

پژوهش حاضر با توجه به منابع تفسیری فریقین و روایات وارده در تفاسیر اثری و مجامع حدیثی در خصوص تحلیل رتبه‌ی امامت و مقام والای امام که در آیه ابتلی آمده است به نتایج زیر دست یافت:

1. حضرت ابراهیم(ع) با اینکه پیشتر نبی و رسول بود؛، پس از آنکه مراحل سخت و دشوار آزمایش‌ها و ابتلائات گوناگون الهی را با موفقیت پشت سر گذاشت، به مقام امامت نائل شد، و با تحلیل آیه‌ی ابتلی به روشنی معلوم می‌شود که رتبه‌ی امامت فراتر از نبوت و نظریه همسانی نبوت و امامت که عمدتاً از سوی اندیشوران اهل سنت اقامه شده است ناتمام می‌باشد.
2. واژه‌ی امامت در آیه‌ی شریفه ابتلی معانی متفاوتی پیدا کرده است و مفسران و قرآن پژوه نظر متفاوتی را در این خصوص ارائه داده‌اند، از جمله: پیشوایی بر همگان و انبیاء، زمامداری و تدبیر جامعه، پیشوایی در هدایت به امر و تفویض دین، که در فصلی جداگانه - تحلیل چرایی رابطه‌ی امامت و نبوت - به نقل و نقد این معانی پرداخته شده است.
3. در نهایت پس از نقل و نقد آراء در خصوص چیستی و ماهیت امامت در آیه شریفه - هر چند دیدگاه علامه طباطبایی از همگان به واقع نزدیک تر می نمود - در عین حال نتوانستیم به نظریه‌ی روشنی دست یابیم.

کلید واژه: امامت، نبوت، حضرت ابراهیم 7، آیه ابتلی

فهرست مطالب

1	مقدمه.....
5	فصل اول کلیات و مفاهیم
5	بیان مسئله.....
5	اهمیت و ضرورت تحقیق.....
5	سوالات تحقیق.....
5	فرضیات.....
5	پیشینه تحقیق تحلیل مفهوم امامت.....
7	1-1. بیان مسئله.....
7	2- 1. اهمیت و ضرورت.....
8	3- 1. سوالات تحقیق.....
8	4- 1. فرضیات تحقیق.....
8	5- 1. پیشینه تحقیق.....
10	6- 1. تحلیل مفهوم امامت.....
10	1- 6- 1. واژه امام در لغت.....
21	3- 6- 1. واژه امام در اصطلاح متکلمین.....
21	1- 3- 6- 1. دیدگاه متکلمین اهل سنت.....
22	2- 3- 6- 1. دیدگاه متکلمین شیعه.....
25	فصل دوم همسانی رتبه‌ی امامت و نبوت
25	1. ادله ترادف امامت با نبوت.....

2. نقد و ارزیابی دیدگاه اهل سنت.....25
- نقد دیدگاه باقلانی.....25
- نقد دیدگاه فخر رازی.....25
- نقد دیدگاه آلوسی.....25
- نقد دیدگاه فضل الله.....25
- 2_2. نقد و ارزیابی دیدگاه اهل سنت.....35
- 1_2_2. نقد دیدگاه باقلانی.....35
- 2_2_2. موارد ابتلای حضرت ابراهیم.....35
- 1_2_2_2. ذبح فرزند و دستوراتی در زمینه نظافت.....36
- 2_2_2_2. خصلت‌های ده گانه.....36
- 3_2_2_2. خصلت‌های 30 گانه.....37
- 4_2_2_2. خصلت‌های 40 گانه.....38
- 5_2_2_2. انجام مناسک حج.....38
- 6_2_2_2. مواجهه با ستاره پرستان تا مهاجرت.....38
- 7_2_2_2. انتخاب به امامت و ساختن کعبه.....39
- 8_2_2_2. کلیه تکالیف.....39
- 3_2_2. نقد دیدگاه فخر رازی.....42
- 4_2_2. نقد دیدگاه آلوسی.....44
- 5_2_2. نقد دیدگاه فضل الله.....45

49 فصل سوم برتری امامت بر نبوت.....

1. ادله قرآنی.....49
- تحلیل ساختار ادبی آیه.....49
- بررسی سیاق آیات 124 تا 141 سوره بقره.....49
- نزول وحی پیش از امامت.....49

49	درنگ در کلمات.....
49	تفاوت معنا با تغایر لفظ.....
49	تأمل در "فراز و مین ذریتی".....
49	تحلیل احراز شرایط امامت در قرآن.....
49	2. ادله روایی.....
51	1 - 3. ادله قرآنی.....
51	3_1_1. تحلیل ساختار ادبی آیه.....
52	2_1_3. بررسی سیاق آیات 124 تا 141 سوره بقره.....
54	3 - 1 - 3. نزول وحی پیش از امامت.....
55	4 - 1 - 3. درنگ در کلمات.....
59	5 - 1 - 3. تفاوت معنا با تغایر لفظ.....
60	6 - 1 - 3. تأمل در "فراز و مین ذریتی".....
61	7_1_3. تحلیل احراز شرایط امامت در قرآن.....
63	2 - 3. ادله روایی.....

فصل چهارم_ تحلیل چرایی رابطه‌ی خاص امامت و نبوت در دیدگاه مفسران شیعه .. 71

71	تحلیل معنای لغوی.....
71	پیشوایی بر همگان و پیامبران.....
71	زاممداری و تدبیر امور جامعه.....
71	پیشوا در هدایت به امر.....
71	تفویض دین.....
73	1_4. تحلیل معنای لغوی.....
74	2 - 4. پیشوایی بر همگان و پیامبران.....
83	3_4. زاممداری و تدبیر امور جامعه.....
89	4 - 4. پیشوا در هدایت به امر.....

101.....	5_4. حکمت فراتری بر پایه تفویض دین.....
102.....	الف) تفویض در حاکمیت سیاسی و قضاوت:.....
103.....	ب) تفویض در تبیین وحی و تشریح احکام.....
106.....	ارزیابی نظریه‌ی تفویض.....
109.....	نتیجه.....
111.....	منابع.....

مقدمه

جایگاه امامت در نزد شیعه با جایگاه امامت در نزد سایر فرق اسلامی، متفاوت است. از منظر شیعه امامت، مرتبه‌ی بلندی است که آن را در ردیف اصول معارف و همپایه توحید و نبوت می‌نشانند. شیعه معتقد است مقام امامت و صفات ممتاز امام، ظرفیت و قابلیت‌های فوق‌العاده‌ای می‌طلبد که تنها در افراد خاصی پیدا می‌شود، مزایا و ویژگی‌هایی برای امام 7 لازم است که کسی جز خدا و رسول او از آنها آگاه نیست. چنانچه نبوت نیز چنین است. همان طور که نبوت امری آسمانی است و باید خدا آن را تعیین کند، امامت هم امری آسمانی است و با معرفی و تعیین الهی تحقق می‌پذیرد.

در حالی که امامت از منظر اهل سنت چیزی فراتر از فروع دین نیست. امام از نگاه آنان در حد زمامدار توانایی است که قادر به اداره امور و تجهیز سپاه و ایجاد نظم در جامعه باشد.¹

در آیه 124 سوره‌ی بقره که سخن از امامت حضرت ابراهیم 7 است مباحث کلیدی از جمله رابطه نبوت و امامت، عصمت امام، اصطلاح شناسی امام و نصب امام مطرح است که در تفکر شیعه مباحث کلیدی امامت در این آیه‌ی شریفه جمع می‌باشد، علامه طباطبایی هفت نکته مهم درباره امام و امامت از آیه کریمه به انضمام آیات دیگر استفاده کرده است. ایشان پس از بررسی و تفسیر آیه می‌نویسد:

"از بیانی که گذشت چند مطلب روشن گردید:

اول: اینکه امامت مقامی است که باید از طرف خدای تعالی معین و جعل شود.

دوم: اینکه امام باید به عصمت الهی معصوم بوده باشد.

1. عضدالدین ایچی، المواقف، بیرت، عالم‌الکتاب، بی تا، ج 3، ص 579؛ همچنین ر.ک: شریف جرجانی، شرح المواقف، قم: انتشارات شریف رضی، 1373ش، ج 8، ص 345.

سوم: اینکه زمین مادامی که موجودی به نام انسان بر روی آن هست، ممکن نیست از وجود امام خالی باشد.

چهارم: اینکه امام باید مؤید از طرف پروردگار باشد.

پنجم: اینکه اعمال بندگان خدا هرگز از نظر امام پوشیده نیست، و امام به آنچه که مردم میکنند آگاه است.

ششم: اینکه امام باید به تمامی ما یحتاج انسانها علم داشته باشد، چه در امر معاش و دنیایشان، و چه در امر معاد و دینشان.

هفتم: اینکه محال است با وجود امام کسی پیدا شود که از نظر فضائل نفسانی ما فوق امام باشد. و این هفت مسئله از امهات و رؤس مسائل امامت است، که از آیه مورد بحث در صورتی که منضم با آیات دیگر شود استفاده می‌شود (و خدا راهنما است).¹

هرچند در تفاسیر فریقین، کم و بیش به بررسی و نقد دیدگاه‌های یکدیگر در خصوص آیه ابتلاء پرداخته شده است، اما بررسی مستقل و همه جانبه با تنظیم منطقی مباحث، به گونه‌ای که ابعاد گوناگون مسئله را بیان و دیدگاه‌های مختلف را نقل و نقد کرده باشند، پیشینه‌ای در میان فریقین ندارد.

آنچه در این بین راهنما و دستگیر رساله پیش رو بوده است کتاب "بررسی تطبیقی معاشناسی امام و مقام امامت از دیدگاه مفسران فریقین، تألیف آقای دکتر نجارزادگان" است که در فصل سوم به بررسی رتبه‌ی امام پرداخته است و در فصل چهارم به حکمت رابطه‌ی این دو (نبوت و امامت) در اصطلاح شناسی امام پرداخته است. با وجود اینکه مفسرین شیعه و سنی در تفاسیر خود به تفسیر و تبیین مراد آیه ابتلا پرداخته‌اند، اما از آنجا که مباحث ذکر شده همپوشانی ندارد و ناظر به هم نیستند، جا داشت تا در قالب رساله‌ای مستقل به آن پرداخته شود.

پژوهش حاضر علاوه بر استفاده از این کتاب، به مراجعه کتب دیگر پرداخته تا نظم و ساختار جدیدی ضمن شناخت رابطه‌ی امامت و نبوت که در سایه‌ی تبیین صحیح اصطلاح امام نهفته است را ارائه دهد.

1. محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، منشورات جماعه المدرسین، 1413ق، ج 1، ص 275.

از تفاسیر که در این پژوهش بیشتر مورد استفاده قرار گرفت باید از کتاب تفسیر المیزان، نوشته علامه طباطبایی و تفسیر اثنی عشری، نوشته حسینی شاه عبدالعظیمی، تفسیر أحسن الحدیث، نوشته قرشی از تفاسیر شیعی و تفسیر کبیر از فخر الدین رازی و روح المعانی، نوشته محمود الوسی از تفاسیر اهل سنت یاد کرد.

فصل اول

کلیات

بیان مسئله

اهمیت و ضرورت تحقیق

سوالات تحقیق

فرضیات

پیشینه تحقیق

تحلیل مفهوم امامت

1-1. بیان مسئله

امامت به عنوان یکی از نظریه های اصلی در مکتب اسلام و از اصول اعتقادی در فرهنگ تشیع است که همواره مورد باور و اعتقاد شیعیان بوده است، بنابراین فهم صحیح و تبیین دقیق این موضوع در روشن شدن مسأله اهمیت خود را نشان می دهد. این رساله در صدد پاسخ برای یافتن این پرسش است که در آیه ابتلی امامتی که به حضرت ابراهیم⁷ اعطا شد، در چه رتبه و مرحله ای نسبت به نبوت قرار دارد؟ آیا همسان با نبوت است یا برتر از آن و یا اینکه فروتر از نبوت است؟ و پرسش دیگر اینکه معنای امامت در آیه ابتلی که به عنوان پاداش به حضرت ابراهیم، پس از تحمل مشکلات و مصائب اعطا شد چیست؟

پژوهش حاضر تلاش کرده تا با مراجعه به تفاسیر متعدد فریقین و منابع روایی چگونگی رابطه بین امامت و نبوت را ضمن نقل و نقد دیدگاههای ارائه شده، بررسی کرده و حقیقت معنای امامت را با توجه به کاربرد قرآنی آن تبیین نماید. با تفحص میان اقوال مفسران فریقین کسی که قایل به فروتر بودن معنای امامت از نبوت باشد یافت نشد، مفسران یا قایل به برتری مقام امامت بر نبوت بوده اند و یا برابری آن. درباره معنای امامت نیز اقوال بسیاری به خصوص در دیدگاه مفسران شیعی وجود دارد و فصل چهارم که بحث از چرایی رابطه نبوت و امامت است به این موضوع پرداخته شده است.

2-1. اهمیت و ضرورت

نبودن یک اثر مستقل در زمینه رتبه امامت در خصوص آیه ی ابتلی و تحلیل آن بسیار لازم و شایسته می نماید تا مشخص شود آیا نظر تشیع در برتری رتبه امامت از نبوت صائب است یا خیر.

3 - 1. سوالات تحقیق

پرسش اصلی

رتبه امامت در آیه ابتلی چیست؟

پرسش فرعی

چه رابطه‌ای بین نبوت و امامت برقرار است؟

واژه‌ی امام در آیه به چه معنایی به کار رفته است؟

4 - 1. فرضیات تحقیق

به طور کلی در مقایسه رتبه میان امامت و نبوت سه احتمال می توان مطرح کرد:

1. امامت همسان با نبوت

2. امامت فراتر از نبوت

3. امامت فروتر از نبوت

به نظر ما امامت فراتر از نبوت است نه همسان و نه فروتر از آن.

پژوهش حاضر در خصوص معنای امام در این آیه - همان طور که در چکیده بیان شد - به نظر خالی از

مناقشه‌ای دست نیافت.

5 - 1. پیشینه تحقیق

در خصوص مبحث امامت، کتاب‌ها و رساله‌های بسیاری نگاشته شده است. در لوح فشرده "نور الولاية" متن

کامل 126 جلد از منابع مهم در زمینه امامت و ولایت گردآمده؛ دایرة المعارف تشیع، ذیل مدخل "الامامه"

نگاشته‌های شیعی در این زمینه را با شیوه کلامی 120 رساله می‌داند و در "معجم التراث الکلامی" مؤسسه

امام صادق تنها در واژه "امام" بالغ بر 350 منبع معرفی شده است.

هم چنین قدما نیز در آثارشان کم و بیش به این موضوع پرداخته‌اند، از جمله:

مجموعه "رسائل الشریف سید مرتضی" و دو کتاب گران سنگ "الشافی فی الامامه"، از شریف مرتضی و "تلخیص الشافی"، از شیخ طوسی (که در واقع باز خوانی "الشافی فی الامامه" است) در این دو کتاب ابعاد این بحث به طور نسبتاً گسترده تبیین شده است.

در خصوص تفسیر آیه "امامت حضرت ابراهیم" (که برخی آن را آیه ابتلا و برخی آن را آیه عهد نامیده‌اند و گفتیم: نوعاً ارکان و ابعاد امامت در ذیل این آیه، مورد بحث قرار می‌گیرد) - تا آنجا که ملاحظه شد - منبع مستقل قابل توجهی یافت نشد؛ جز یک کتاب به نام معنا شناسی امام و مقام امامت در دیدگاه مفسران فریقین، اثر آقای نجارزادگان و چند رساله از جمله، جز رساله‌ای از شیخ طوسی با عنوان "الفرق بین النبی و الامام"، هم چنین رساله‌ای با نام "رساله فی اثبات عصمة ائمة الطاهرین"، از سید محمد عبدالکریم بروجردی که به کوشش محققین در "تراث الشیعة القرآنی" نشر یافته است.^۱ رساله‌ی دیگر، پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان "بررسی تطبیقی آیه ابتلی"، از یوسف توره است.^۲ چهار رساله دیگر نیز در این زمینه در کتابخانه بزرگ قرآن کریم معرفی شده‌اند که یکی از آنها: "تفسیر آیه العهد"، عبدالمنعم بن عبدالعزیز عاملی فتونی (فهرست کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، رقم 534) است.

آثار فراوان تفسیری فریقین که بنا به مشرب خاص خود در ذیل آیه امامت حضرت ابراهیم به این بحث پرداخته‌اند، و پیشینه‌ی ارزشمند و پرباری را در این زمینه فراهم کرده است. از جمله برخی از تفاسیر اجتهادی اهل سنت مانند: الجامع لاحکام القرطبی، مفاتیح الغیب فخر رازی، روح المعانی آلوسی و تفاسیر اجتهادی شیعه مانند: تفسیر تبیان شیخ طوسی، مجمع البیان طبرسی، روض الجنان ابوالفتوح رازی، المیزان علامه طباطبایی و تفسیر نمونه آیت الله مکارم شیرازی و تفسیر تسنیم آیت اله جوادی آملی، که این موضوع را از ابعاد گوناگون همراه با نقد و نظر بررسی کرده‌اند.

با این وصف این مفسران به طور کلی و اجمالی به تفسیر و بررسی آیه ابتلی پرداخته‌اند، اما موضوع پژوهش پیش رو تنها تحلیل رتبه‌ی امامت در آیه ابتلی است و کل محور مباحث را این موضوع تشکیل می‌دهد

1. ر.ک مهدوی راد و دیگران، تراث الشیعة القرآنی، قم، مکتبه التفسیر و علوم القرآن المختصه، 1326ق، ج 1، ص 242-280
2. این پایان نامه در سال 1386ق در جامعه المصطفی دفاع شده است.

در حالی که - تا آنجا که جست و جو کردیم - در این بخش (تحلیل رتبه امامت و نبوت) کتاب و رساله‌ای به طور مستقل تدوین نشده است.^۱

6-1. تحلیل مفهوم امامت

1-6-1. واژه امام در لغت

امام در لغت به معنای "کل من اقتدی به وقُدّم فی الامور"^۲ امام کسی است که به او اقتدا می‌شود و در امور مقدم داشته می‌شود.^۳

راغب گوید: امام آنست که از وی پیروی و به وی اقتدا شود، خواه انسان باشد یا کتاب یا غیر آن، حق باشد یا باطل، جمع آن ائمه است.^۴

در لسان العرب هم به کسی که گروهی به او اقتدا کنند امام گفته می‌شود چه در راه گمراهی باشد و چه در راه هدایت.^۴

همچنین این واژه به معنای مطلق پیشوا به کار رفته است، چه رئیس باشد چه غیر رئیس،^۵ برخی دیگر از لغت‌شناسان نیز چنین معنایی را از امام ارائه داده‌اند.^۶

به نظر میرسد معنی جامع، همان مقتدا بودن باشد؛ در قاموس آمده: "امام آن است که از وی پیروی شود، رئیس باشد یا غیر آن، ریسمانی که بنّاء به دیوار می‌کشد تا راست بنا کند، راه، متولی امر، قرآن، پیغمبر،

1. فتح الله نجارزادگان، معناشناسی امام و مقام امامت از دیدگاه مفسران فریقین، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1390ش، ص43.

2. خلیل فراهیدی، کتاب العین، تحقیق مهدی المخزومی و ابراهیم السامرائی، قم، انتشارات اسوه، 1414ق، ج1، ص107؛ ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، بیروت: دارالفکر، 1411ق، ج1، ص47.

3. حسین راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق عدنان داوودی، بیروت، الدار الشامیه، 1416ق، ص24 ماده ام.

4. محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، تحقیق علی شیری، بیروت: دار احیاء التراث العربی، 1408ق، ج12، ص24.

5. علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه‌ی دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1385ش، ج2، ص3304؛ لوئیس مألوف، المنجد، تهران، نشر ایوان، ص10.

6. برای نمونه ر.ک: اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة، تحقیق: احمد الغفور عطار، بیروت، دار العلم المالیین، 1399ق، ج5، ص1865؛ احمد بن محمد الفیومی، المصباح المنیر فی غریب شرح الکبیر، قم، دارالهجره، 1414ق، ص23.

خلیفه، فرمانده لشکر، و آنچه هر روز بچه یاد می‌گیرد، و نمونه‌ای که از روی آن نظیر آنرا می‌سازند و... " همه پیشوا و مقتدایند.^۱

برخی متکلمان که به معنای لغوی این واژه پرداخته‌اند، نوشته‌اند: "معنای لغوی واژه امامت آن است که دیگری مورد تبعیت و پیروی قرار گیرد؛ یعنی رئیس باشد و امام کسی است که مورد تبعیت و اقتدا قرار می‌گیرد. از آن جهت که در مفهوم امامت تبعیت و اقتدا نهفته است، به کسی که نماز جماعت برگزار می‌کند امام گویند؛ زیرا مردم در قیام و رکوع و سجده و تشهد به وی اقتدا کرده و از او تبعیت می‌کنند، بنابراین او مورد تبعیت است."^۲

بنابراین، امامت در لغت به معنای رهبری و ریاست است که طبعاً نوعی تبعیت و پیروی گروهی را به همراه دارد. از آن چه گفتیم می‌توان دریافت که واژه امامت از یک سو "پیشوایی و راهبری" و از سوی دیگر "تبعیت و پیروی" را می‌رساند، ولی این که این پیشوایی و پیروی در چه حوزه و قلمروی باشد یا در چه بعدی از ابعاد زندگی انسان مطرح شود، از مفهوم لغوی واژه امامت خارج است؛ هم چنان که عمومیت یا اختصاص در حوزه‌ای که تبعیت و پیشوایی انجام می‌شود از این واژه استفاده نمی‌شود. هم چنین این واژه به خودی خود تعیین کننده بار ارزشی مثبت و منفی نیست. بنابراین، از معنای لغوی این واژه استفاده نمی‌شود که امامت و پیشوایی در حوزه و قلمرو دینی مردم است یا در حوزه دنیایی آن‌ها. در واقع قراین و شواهد خارجی است که تعیین کننده هر یک از این جنبه‌های یاد شده است.

2- 6 - 1. واژه امام در قرآن

در قرآن کریم واژه امام با مشتقاتش دوازده بار به کاررفته که بدین شرح است:

1. در این آیه کریمه که فرمود: (فَاتْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ)^۳ امام در این آیه به طریق واضح و

شاهراه، معنا شده است.^۴ طریق را امام می‌گویند چون مقصود و متبوع است.^۵ خدا در این آیه پس از ذکر داستان

1. حسین دامغانی، قاموس قرآن، اصلاح عبدالعزیز سیدالاهل، بیروت، دارالعلم، 1997م، ج 1، ص 45.

2. محمود بن علی حمصی رازی، المنقذ من التقليد، قم، موسسه النشر الاسلامی، 1412ق، ج 2، ص 235.

3. حجر، 79

4. محمدبن یعقوب فیروز آبادی، بصائر ذوی التمییز، تحقیق: محمدعلی النجار، مصر، بی نا، 1406ق، ج 2، ص 110؛ حسین دامغانی، قاموس القرآن، ص 45.

5. فخرالدین طریحی، تفسیر غریب القرآن، تحقیق محمد کاظم الطریحی، قم، انتشارات زاهدی، بی تا، ص 489.

قوم لوط به آثار و نشانه‌های برجای مانده از شهر در مسیر راه مسافران اشاره می‌کند و پس از جریان قوم شعیب می‌فرماید:

"پس ما از آنان انتقام گرفتیم و این دو سرزمین [سرزمین قوم لوط و قوم شعیب] در راهی آشکار [راه مدینه به شام] قرار دارند".

این معنا برای امام، در این آیه که بیشتر مفسران متقدم و متأخر بر آنند^۱، دیدگاه کسانی را که واژه امام را از وزن‌ها و صیغه‌های وسایل و ابزار به حساب آورده‌اند، تأیید می‌کند. چون "راه" (امام)، مقصود بالعرض است، همان گونه که "مقصد"، متبوع بالذات است.

هرچند در همهی موارد کاربرد امام نمی‌توان به این معنا ملتزم شد؛ زیرا به قول آلوسی:

"امام به معنای کسی یا چیزی است که به او اقتدا می‌شود مانند ازار که لباسی است که بدن با آن پوشیده می‌شود، این دو به معنای مفعولی به کار رفته‌اند و مفعول فعل، ابزار و وسیله نیست. چون وسیله و ابزار واسطه میان فاعل و مفعول است برای رسیدن اثر فاعل در مفعول. اگر مفعول به معنای ابزار و وسیله به کار رود، فاعل هم باید چنین کاربردی داشته باشد که چنین نیست."^۲

2. در آیه‌ی شریفه‌ای که اوصاف و درخواست‌های "عباد الرحمن" را بر می‌شمرد که از جمله دعاهای

آنان این است:)

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا؛^۳ و

کسانی‌اند که می‌گویند: «پروردگارا، به ما از همسران و فرزندانمان آن ده که مایه روشنی چشمان [ما] باشد، و ما را پیشوای پرهیزگاران گردان.

امام در این آیه به پیشوا و مقتدا معنا شده است.^۱ "عباد الرحمن" که قرآن آنان را در آیات 63 تا 73

سوره فرقان به دلیل باورها و منش‌های بلند و باارزشی ستوده است، از خداوند متعال می‌خواهند برای دست یابی

1. محمد ابن جریر طبری، جامع البیان (تفسیر طبری)، بیروت، دارالمعرفه، 1412ق، ج 14، ص 65؛ فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان، تحقیق محمدجواد بلاغی، تهران: ناصر خسرو، 1372ش، ج 6، ص 528؛ فخرالدین رازی، مفاتیح الغیب، بیروت: داراحیاء التراث العربی، 1420ق، ج 19، ص 204؛ محمد حسین طباطبایی، المیزان، همان، ج 12، ص 185.

2. محمود آلوسی، روح المعانی، بیروت، دار الفکر، 1417ق، ج 1، ص 591.

3. فرقان / 74.